

Nova Berde Gümüş Madenleri (1453-1600)**Erdem Saka*****ORCID 0000-0001-8149-6949****Öz**

Nova Berde gümüş madenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli gümüş madenlerden biridir. Burada henüz II. Murat döneminde darphâne kurulmuş ve gümüş akçe basılmıştır. Madenlerde çalışanlar tekalif'ten muaf oldukları gibi eşkıya ve düşman unsurların saldırılarına maruz kalan halk da geçici olarak vergiden muaf tutulmuştur. Nova Berde gümüşü, Osmanlı ekonomisinde Gümüşhane ve Sidrekapısı gümüş madenleriyle birlikte asli rol oynamıştır. Osmanlı sultanları savaşlarda ve olağan zamanlarda gümüş madenlerinden hem kurşun tedarik etmişler hem de askerin maaşı olan gümüş akçeleri kesmişlerdir. Nova Berde'nin zengin gümüş madenleri, burayı istihdâm ve rafa haline getirmiştir. Nova Berde gümüş madenleri, madencilğe bağlı olarak darphâne ve tophâne gibi kurumlarıyla kompleks bir tesis görünümündedir. Nova Berde'yi temellük eden Osmanlılar, kendilerinden önceki Sakson maden hukukunu, teknik ve hukuki terminolojiyi tevarüs etmişlerdir. Bu nedenle madencilik faaliyetleri tarihi bir devamlılık arz etmiştir. Bu çalışmada; mühimme defterleri, kronikler, arşiv belgeleri ve araştırma-inceleme eserlerden yararlanarak Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında Nova Berde madenlerinin rolünü inceledik. Ayrıca, Nova Berde'deki madencilikle alakalı darphâne ve tophâne gibi kurumların üretim faaliyetlerini de inceledik.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Nova Berde, Rumeli, Gümüş**Gönderme Tarihi:** 25/09/2019**Kabul Tarihi:**26/12/2019

* Araştırma Görevlisi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: erdemsaka@bayburt.edu.tr,

Nova Berde Silver Mines (1453-1600)

Absract

The Nova Berde is one of the most important silver mines of the Ottoman Empire. Here, during the reign of Murat II a mint was established and silver coins were printed. People working in mines are exempt from tax and people who are exposed to attacks by bandits and enemy elements are temporarily exempt from tax. Nova Berde silver played a major role in the Ottoman economy together with Gümüşhane and Sidrakapısı silver mines. The Ottoman sultans both supplied bullets from the silver mines during the wars and in ordinary times and also cut silver coins which were the salary of the soldiers. Nova Berde's rich silver mines have made it a center of employment and prosperity. The Nova Berde silver mines appear to be a complex facility with mining institutions such as mint and armoury. The Ottomans, who captured Nova Berde, inherited Saxon mining law, technical and legal terminology that existed before them. Thus, the mining activities here had a historical continuity. In this study; we examined the role of the Nova Berde, mines Ottoman social and economic life by utilizing the mühimme register, choronicles, archival document and research-investigation works. We also examined the production activities of mining-related mint and armory in Nova Berde.

Keywords : Ottoman Empire, Nova Berde, Rumeli, Silver

Received Date: 25/09/2019

Accepted Date: 26/12/2019

Серебряные рудники Нова Берде (1453-1600)

Резюме

Серебряные рудники Нова Берде имели довольно важное значение для Османского правительства. Еще во времена Мурада II здесь был основан монетный двор и чеканилась серебряная монета акча. Работники рудников были освобождены от налогов, также как и народ, который нередко подвергался нападениям со стороны бандитов и вражеских элементов. По своему значению для османской экономики Нова Берде стояли в одном ряду с такими рудниками, как Гюмюшхане и Сидрекапысы. Во времена войн и в мирное время османские султаны получали отсюда запасы свинца и зарплату солдатам, которая выдавалась серебряными акча. Богатые запасы серебра в Нова Берде превратили край в центр занятости и процветания. Помимо рудников здесь есть также и связанные с добычей монетный и оружейный дворы. Овладевшие рудниками османы унаследовали от прежних владельцев саксонов законы добычи, техническую и юридическую терминологию и продолжили историческую преемственность в горнодобывающей сфере. В данной статье на основе данных, полученных из сводов законов, хроник, архивных документов и исследовательских произведений, исследуется роль рудников Нова Берде в социальной и экономической жизни Османской империи. Более того, была исследована производственная деятельность связанных с рудниками таких структур, как монетный и оружейный дворы.

Ключевые слова: Османская империя, Нова Берде, Румелия, серебро.

Получено: 25/09/2019

Принято: 26/12/2019

Giriş

Priştine'nin 14 km. doğusunda olan Nova Berde'nin¹ Üsküp'ün bir menzil kuzeyinde, Raska Çayı'nın kenarında bir kalesi vardır.² Nova Berde, muhtelif kaynaklarda Novo Brdo, Novaberda, Novabırda, Nevabir, Nevabirde ve Nököbri gibi isimlerle zikredilmektedir. Nova Berde, Osmanlı Devleti döneminde Kosova Vilayeti'nin Priştine Sancağı'na bağlı bir kasabasıdır. Kosova 1389'da Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Fetret Devri (1402-1413)'nden bir süre Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Yıldırım Bayezid (1389-1403), Nova Berde Kalesi'ni ve çevresini fethetmiş ve Knez Lazar'ı katletmiştir. Sonra da Lazar'ın oğlu despot İstefan, Sultan Bayezid'e itaat etmiş ve Yıldırım Bayezid, Nova Berde madenlerini onlara geri vermiştir. İstefan burada maden sahiplerinin madenlerin işletme kaidelerini derlemelerini istemiş ve 24 kişilik kurul işletme kaidelerini tedvin etmiştir. Bu kanûnlardan Osmanlı şer'i hukukuna aykırı olmayanlar Osmanlılar tarafından aynen kullanılmıştır. Rumeli'deki birçok kanûnun ve eski Avrupa kanûnlarından alındığı iddiasının aslı budur.³

Daha sonra ise 1439 yılında II. Murad (1421-1444,1446-1451) Engürüs seferi dönüşünde etrafında gümüş madenleri bulunan Nova Berde Kalesi'ni fethetti. Kalan yerlerin fethini de İshak Bey ve Şihabettin Paşa'ya bıraktı. Birçok ganimet elde edildi.⁴ Halil İnalıcık'a göre ise; Şehabeddin Şahin Paşa 1441'de Nova Berde'yi ve Brankoviç'e ait Sırp kalelerini fethetmiştir.⁵ Neşri'ye göre ise daha sonra Nova Berde kalesi, Sultan II. Mehmed (1451-1481) zamanında İshak Bey oğlu İsa Bey tarafından 5 günde fethedilmiştir.⁶

Nova Berde, II. Murat döneminde tekrar ele geçirilmiş ise de Segedin Anlaşması ile tekrar elden çıkmıştır.⁷ Nova Berde, yaklaşık 10-11 yıl Osmanlı hakimiyetinden

¹ George C. Miles, "The Islamic Coins", *The Athenian Agora* 9, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens Yayınları, 1962, 15.

² Hırant Der Andreaşyan, *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974, 80.

³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* 2, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992, 533/545.

⁴ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi* 2, çev. İsmail Erünsal, Konya: Kervan Yayınları, 1975, 226.

⁵ Halil İnalıcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954, 84.

⁶ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* 2, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altan Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 721.

⁷ Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs., 2014, 117.

çıkış ve Osmanlılar bu sürede buranın gümüşünden mahrum kalmıştır. Nova Berde'nin Sırlara terk edilmesi Osmanlılar'ın gümüş darlığını artırmıştır.⁸ 1455 yılında Üsküp'te Sultan Mehmed, İshak Beyzâde İsa Bey'i öncü kuvvetlerle göndermiş ve İsa Bey bir haftada Nova Berde Kalesi'ni ele geçirmiştir. Las despotunun hazinelerinin çoğu ile birlikte birçok ganimet ele geçirilmiştir.⁹ Kırk gün kuşatma altında kalan Nova Berde şehri, artık uzun süreli kuşatmaya dayanamadığı için anlaşma sonucu Sultan'a teslim oldu.¹⁰ Ayrıca Fatih zamanında Nova Berde muhasarası sırasında havan topları kullanılmıştır.¹¹ Diğer yandan Nova Berde'nin fetih tarihi genel olarak 1455 olsa da 1454 olduğuna dair kanatlar de mevcuttur.

1455'te Kosova'nın kuzeyindeki topraklar da alındıktan sonra Nova Berde'yi de kapsayan topraklarla Prizren kuzeye doğru genişlemiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Nova Berde'yi tamamen topraklarına katmış ve buradaki gümüş madenlerini işletmeye başlamıştır. Nova Berde'de Osmanlı idaresinden önce de gümüş madenleri işletilmektedir. Nova Berde'de daha II. Murat devrinde Osmanlılar gümüş akça basmaya başladılar.¹² Osmanlı idaresinin burada daha iyi teşkilatlanması sayesinde bu madenlerin verimliliği artmıştır. Nova Berde; iktisadî, içtimaî ve kültürel alanlarda II. Bayezid (1481-1512) saltanatı devrinde muazzam bir ilerleme kaydetti.¹³

Fatih devrinde Vilkeli¹⁴ yani Güney Sırbistan yerine Vulçitrın Sancağı kurulmuştur. Bu sancağın beş kazası; Lab, Piriştine, Morova, Toponica ve Nova Berde'dir.¹⁵ Nova Berde kazası ise Tolniçe, Doberçan, Leskofça, Morova, Ostrovica, ve Karatonlu (Üsküp Karadağı) olmak üzere altı kazadan oluşuyordu.¹⁶ Vilk ve Laz vilayetlerindeki madenler 3 Eylül 1454 tarihinde önce üç yıllığına, sonra da 10 Ocak 1456 ve 21 Kasım 1465'ten başlamak üzere mültezime verilmiştir.¹⁷ Nova Berde gümüş madenleri, 25 Ocak 1460 tarihinde Hoca Nikola ve Kabakoz Husioğlu Yani isimli

⁸ İnalçık, *Fatih Devri*, 95.

⁹ Münecimbaş, *Münecimbaş Tarihi*, 317.

¹⁰ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1431-1467)*, çev. Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., 2018, 120.

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 36.

¹² Halil İnalçık, "Ortaçağ'da Para Politikası Para Değerli Maden İlişkisi", *Makaleler I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018, 173.

¹³ Skender Rızaj, "1569-70 Yıl Mufassal Defterine Göre Maden Şehri Novaberde", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi 2, Tebliğler III, Türk Tarihi*, (1989): 553.

¹⁴ Kosova'ya o zamanlar (1470'lerde) Vilk ve Laz deniyordu. Skender Rızaj, "Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darphanelerine Dair Mukataalar (XV/XVII YY)", *Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler I*, (1973): 246.

¹⁵ Akgündüz, "Osmanlı Hukukuna Giriş", 533.

¹⁶ Rızaj, "Novaberde", 554.

¹⁷ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, 35.

mültezimlere ilk yıl haricindeki sonraki her üç yıl için yıllık 200.000 akçe olmak üzere 600.000 akçe karşılığında işletme imtiyazı verilmişti.¹⁸

1455-1463 yılları Türklerin Balkanlarda hâkimiyet mücadelesi verdiği bir dönemdir. Bu dönemde Hırvatistan hariç tüm Balkanlar Türk akınlarına maruz kaldığından üretim azalmış, madeni para ticareti durma noktasına gelmişti. Bölgelere göre bazı farklılıklar olmakla birlikte madenler büyük zarar görmüş; maden yerleşmeleri yıkılmış ve nüfus dağılmıştı.¹⁹ Fatih Sultan Mehmed, Bosna ve Sırbistan'daki altın ve gümüş madenlerini kontrol etmek için 1454-1464 yılları arasında yoğun bir çaba harcadı. Bu madenleri ele geçirdikten sonra Sırp ve Rum sermaye sahipleri mültezimler eliyle üretim düzeylerini artırmaya çalıştı. Fatih Sultan Mehmed döneminde, bu madenlerdeki altın ve gümüş üretim miktarları aşağıdaki tablodaki gibidir.²⁰

Mukata'a Birimi		Mültezimler
Sırbistan'da Vilk ve Laz madenleri	8.000 (1468'de)	Nova Berde'den Yani Kantakuzenos, Serez'den Yorgi İvrana, Serez'den Tomanin Kantakuzenos, İstanbul'dan Palologoz
Kratova ve Sidrekapısı madenleri	2.250 (1471'de)	Kratovalı Abdullah oğlu Ali, Kaya oğlu Yuvan, Mladin oğlu Vuk
Hersek beylerbeyliğinde yeni işletmeye açılan madenler	159 (1477'de)	

Nova Berde'nin ele geçirilmesinden 4-5 sene sonra çıkarılmış bir maden kanûnunda fetihten önceki usûller esas itibariyle devam etmiş görünmekte ve bazı yabancı terimler muhafaza edilmektedir. Bazan de “*olup gelmiş kanûna göre*” hareket edilmesi emredilmiştir. “Olup gelmiş kanûn”, örf ve âdât hukukundan başka bir şey değildir ve ekseriya ortadan kalkmış olan devletin, örf ve âdet halinde yaşamakta olan

¹⁸ Robert Anhegger ve Halil İnalçık, *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956, 10.

¹⁹ Ümit Koç, “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıl Ortalarına Değişen Gümüş Arzı ve Yansımaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII, sy. 27 (2009): 272.

²⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 68.

kanûnlarıdır.²¹ Bundan mütevellid Osmanlılar, fethettikleri topraklardaki teknik ve hukuki terminolojiyi de tevarüs etmişler, her nevi mirası devralmışlar, madenlerdeki faaliyetleri, iktisadî ve içtimaî hayatı idame ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti, II. Mehmet devrinde ekonomik sıkıntıları giderebilmek ve ek gelir sağlamak için düzenli olarak akça tağşişine başvurmuştur. Her tağşiş işlemiyle birlikte, 100 dirhem gümüşten üretilen akçe miktarı artırılmakta, bir akçelik gümüş sikke giderek küçülmekteydi.²² Fatih'in 1462, 1470, 1475, 1477 tarihlerinde dört kez bu yönetime başvurduğunu ve 1450'de 100 dirhem gümüşten 278 akça basılırken, 1475'te 355-457 akça kesildiğini tespit ediyoruz. Fatih, halkın darphaneye getirmek zorunda olduğu her 12 akça için, 10 akça vererek toplanan gümüşün ticari değerini esas tutuyor, hazine için %/17 civarında vergi alıyordu.²³

Osmanlı Devleti'nin para politikalarının nüvesini madenlerin oluşturduğuna yukarıda değinmiştik. Özellikle piyasada altının azlığı ve alım gücünün fazlalığı nedeniyle gümüş para daha büyük ehemmiyet kesbediyordu. II. Mehmed'in Sırp gümüş madenlerini ve muhtelif bakır madenlerini 1461'lerde temellük etmesi sonucu gerçek varlıklarında büyük bir sıçrama yapabildikten sonradır ki, Osmanlı hükümdarları para politikası üzerinde anlamlı bir denetim kurabilmeyi başardılar. II. Mehmed'in selefleri özellikle de babası II. Murad önemli miktarlarda sultani hazinelere sahip olmakla birlikte, öşür ve diğer vergi gelirleri gibi sabit varlıklar ve iç kaynaklardan çok, savaş ganimetleri gibi dışsal kaynaklara bel bağlamışlardı.²⁴ Maden bölgelerinin zaptından sonra devlet önemli bir gelir kaynağı da elde etmiş oluyordu. Doğal olarak bu maden ocaklarında çalışanlar da göz önüne alınırsa madenler, önemli bir istihdam vasıtası olmuştur.

Evliya Çelebi Vulçitrın Sancağı'ndaki madenlerde görev yapanlardan, madenin çıkarılmasına kadar bilgi vermekle birlikte Nova Berde darphanesinin kapalı olduğunu beyan etmektedir. *Nova Berde Darphanesi, 100 çalışan ile hizmet eder, 20 yük akçe karşılığında iltizama verilmiştir. Hala 3 kol gümüş damarları var. Yer altından cevherini suçlular çıkarıp muaf ve müselleme reyalar cevheri temizleyip emine teslim ederler. Emin de huzurunda cevheri eritip satarak miri mal verir, ama Sultan Murad IV.*

²¹ Halil İnalçık, "Örfî Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanûnları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, C. I, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, 331.

²² Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 43.

²³ İnalçık, "Ortaçağ'da Para Politikası", 167.

²⁴ Murphey, *Osmanlı Ekonomisi*, 64.

*Han zamanında bu şehir içinde darphâne işleyip "Azze nasrahu duribe Novaborda" diye saf gümüş akçesi olup hakir çok sahip olmuştum. Hilye-i Şerif müellifi usta şair Zuhuri Efendi maden katibidir. Bu maden bereketiyle bu şehrin halkı zengin insanlardır. Kale dizdari, 20 adet neferleri, sipah kethudayeri, yeniçeri serdari, harac ağası, muhtesibi, bacdari ve şehir kethudası vardır, ama müftüsü ve nakibi yoktur.*²⁵

Evliya Çelebi'nin beyanlarına göre; Nova Berde madenlerinde çalışanlar vergiden muaf olmakla birlikte burada yüzlerce kişi istihdâm edilmekte olduğu, madenlerde idari işlere bakan kişilerin prestijli kişiler olduğu, şehir halkının zengin olmasının ise 'madencilikten neşet eden' iktisadî faaliyetlere bağlı olarak Nova Berde'nin refah seviyesine bağlı olduğu söylenebilir.

Nova Berde Maden Mukaatası ve Gümüş Üretimi

Balkanlar'da gümüş madeni çıkarılan maden bölgeleri Osmanlı Devleti'nin en önemli maden yataklarının bulunduğu yörelerdir. Nova Berde gümüş madenciliğinde önde gelen yerlerden biridir. Balkanlardaki madenler Orta Avrupa'dan kadim dönemlerde gelen Bohemyalı ve Saksonyalı Alman madenciler tarafından işletilmekteydi. Fetih dönemlerinde bu madenlerde üretim düşmüşse de daha sonra Osmanlı Devleti'nin madencilğe verdiği önem sayesinde üretim artmıştır. Osmanlı öncesinde 10 ton olan Balkanlar'daki gümüş üretimi 1600'de 50 tonu buluyordu.²⁶ Nova Berde maden mukataası, genellikle Üsküp ve Kratova mukataalarına bağlıydı.

Nova Berde gümüş madenleri, Fatih Sultan Mehmet'in iktidarına kadar iki kez Osmanlıların elinden çıkmış ve savaş dönemlerinde buradaki sosyal ve iktisadî hayat inkitâyaya uğramıştır. Ancak, fethedildikten sonra burada kısa sürede içtimâi ve istisâdî hayat istikrara kavuşmuştur. Sima Cirkovic, XV. yüzyılın ikinci yarısında Sırbistan ve Bosna'daki gümüş madenlerinin toplam üretimlerinin yılda 10 tondan az olmadığını vurgulamaktadır. Bu gümüşün karayoluyla İstanbul'a yollanan küçük bir miktarı dışında tümü, Dubrovnik yoluyla Venedik'e oradan da İtalya'nın diğer bölgelerine ve Sicilya'ya ihraç edilmekteydi.²⁷ Diğer yandan Klasik devrin ikinci yarısında Osmanlıların maden rezervleri bakımından kendine yetmediği anlaşılmaktadır. Kanunî'nin saltanatının sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda kıymetli maden darlığı

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 2, haz. Seyit Ali Karaman, 5. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. bs., 2017, 813-814.

²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, 322.

²⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. bs., 2017, 67.

hissedildiği, fiyatlarda tahavvüller olduğu bilhassa III. Murad döneminde kalp paraların arttığı ve eşya fiyatlarının ziyadesiyle yükseldiği bilinmektedir.²⁸ Bu menfi durum, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da devam edecektir.

1450 yıllarında Nova Berde madenleri yılda 6.000 kg *argentum glame* (altıda bir oranında altın içeren bir gümüş alaşımı) adı verilen gümüşü üretmekteyken aynı dönemde Srebrenica'daki madenlerin yıllık gümüş üretimi 1200 kg olarak tahmin edilmekteydi.²⁹ 1528 yılında nefsi Nova Berde 10.262 akçe hasılatı ile Sultan'ın hası idi; fakat ispençe'den maden ocaklarından, darphanelerden ve mukataalardan Nova Berde hasılatı 3.983.785 akçe, 1544/45 yılında ise 2.575.395 akçedir.³⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise Balkanlar'daki gümüş madenlerinin yıllık toplam üretim düzeyi 26-27 ton olarak tahmin edilmektedir. Yıllık üretim miktarı 6 ton olan Sidrekapısı'ndan sonra Nova Berde ikinci sırada gelmektedir.³¹ 1582 ve 1615 yıllarında sırasıyla 1034 ve 1285 kilo gümüş üreten Nova Berde madenleri 1450 üretim rakamlarının altıda biri ile dörtte biri arasında üretim yapmış oluyordu.³²

1500-1600 döneminde Sırbistan, Bosna ve Makedonya gümüş madenleri, gümüş üretiminin büyük bir bölümünü karşılamaktaydı. 1584'ten başlayarak ucuz İspanyol-Meksika gümüşünün Osmanlı pazarını istilâ etmesi sonucu, bu madenler rantabil olmaktan çıkmış ve zamanla terk edilmiştir.³³

Nova Berde Tophânesi

Tophane mevzusunu madencilik alanında zikretmemizin sebebi madenci taifesinin asker kesiminden olması ve harp sanayinde kullanılan hammaddelerin demir, bakır, kalay ve kurşun gibi madenler olmasıdır. Diğer yandan madenlerin '*paranın hammadresi olarak*' maliyeyi ve ayrıca harp sanayini kendisine bağımlı kılmış olması zikredilmeye değerdir. 1455 yılında Nova Berde Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra, buradaki gayrimüslim askerlerin Osmanlı hizmetinde çalıştıkları görülmektedir. Nitekim 1455 tarihli Vilk-eli defterine göre, bu sene ele geçen Nova Berde Kalesi'nde üç büyük, beş farklı büyüklükte sekiz top bulunmaktadır. Kalede bu silahları kullanmak üzere topçu, tüfekçi ve zenberekçi olarak bulunan 11 kişiden sadece 1'i Müslüman

²⁸ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 50.

²⁹ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınları, 2006, 218.

³⁰ Rızaj, "*Novaberde*", 553/556.

³¹ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi*, 69.

³² Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 219.

³³ Halil İnalcık, "Ortaçağ'da Para Politikası Para Değerli Maden İlişkisi", *Makaleler I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018, 169.

diğerleri ise Hıristiyan Sırlardır. Nova Berde’ de bulunan top dökümhânesi Balkanlar’ın en eski dökümhânelerinden olup Macaristan ve Dubrovnik’te yapılan arkebüz türlerinin hemen hepsi burada yapılabiliirdi.³⁴

Petroviç, Nova Berde’de ve uçlardaki kalelerde yapılan nüfus sayımında 1 Hıristiyan arkebüz imalatçısı ile 10 yeniçerinin isminin geçtiğinden bahsetmektedir. Yapılan araştırmalara göre Osmanlıların burada top döküklerini gösteren ilk kayıt 1538 tarihlidir. 5 Ocak 1538- 23 Haziran 1538 tarihleri arasında altı aylık süre içerisinde Hoca İshak eliyle toplar dökülmüştür.³⁵

Nova Berde Kalesi’nde bulunan görevlilerin tımarları 500-10.000 akça arasında değişmektedir. Topçu Bogoslav 6288, Radoslav 7505 akçalık tımara sahiptir. Nova Berde çeri-başısı 8.950, kadısı 8.927 akçalık³⁶ tımara sahiptir. Diğer yandan Agoston aynı yıl 11 Hıristiyan tüfekçisinin yanında 10 yeniçeri tüfekçisinin bulunduğunu iddia etmektedir. Nova Berde halkından madenciler, orduda lağımcı olarak istihdâm edildiği gibi bazıları yeniçeri ocağına alınmışlardır. 1455’te Nova Berde ele geçirildiğinde halk şehir duvarlarını çevreleyen hendeğe dizilerek, aralarında Konstantin Mihayloviç’inde bulunduğu 340 genç, Yeniçeri Ocağına ve destek kıtalarına kaydedilmişti.³⁷

Fatih devrinde bazı bölgelerde, ispencenin sipahilere bırakılmadığı ve cizye gibi hazineye tahsis olduğunu da görmekteyiz. Aynı devirde Nova Berde’da mustahfizlar “*ispenceleri alınub bilâ ispence*” timara tayin olunmuşlardır. II. Mehmed, saltanatının son yıllarında büyük askerî masraflar dolayısıyla, bunun gibi istisnaî birçok fevkalâde malî tedbire başvurmuştu.³⁸ Ayrıca ‘bu uygulamadan dolayı olması muhtemel Nova Berde madenlerinde çalışan bir grup genç, II. Mehmed’i hançerlemeyi planlamış, ancak ihbar edilip yakalanınca boyunları vurulmuştu.³⁹

Nova Berde Darphânesi ve Kâlhânesi

Sırbistan’da 1459’da Semendire’nin yeniden fethiyle tamamlanan çok uzun süreli bir hedef olan Osmanlı hakimiyetinden önce, Osmanlılar başlıca gümüş tedarik kaynakları yoğun bir biçimde Trakya’daki (Sidrekapsi ve Serez) ile Makedonya’daki

³⁴ Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, 56-57.

³⁵ Aydüz *Tophâne-i Âmire*, 57.

³⁶ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, c. I, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, 85.

³⁷ Godfrey Godwin, *Yeniçeriler*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 5. bs., 2011, 33.

³⁸ İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, 68-69.

³⁹ Godwin, *Yeniçeriler*, 33.

(Kratova ve Üsküp) birkaç madenden yararlanıyordu. II. Murat döneminde Üsküp'te sikke basılmıştır. 1453'ten önce Rumeli'deki aktif Osmanlı darphâneleri Edirne ve Serez'deydi.⁴⁰ Nova Berde'de II. Murat devrinde para basılmış ise de Nova Berde 1444 Varna harbinden sonra Sırp despotuna iade edilmiştir.⁴¹

Fatih Sultan Mehmet döneminde, Nova Berde gümüş madenleri hakkında ilk maden kanunnâmesi de çıkarılmıştır. Bu kanunnâmelerde; üretimin devamlılığını esas alan ve buna mani olan her türlü art niyetin önüne geçilmeyi amaçlayan ve birçoğu aynı mahiyette olan kanunnâmelerden Nova Berde gümüş madenlerine dair kanunnâmelerin bazı maddeleri şöyledir:⁴²

1- Hiç kimsenin gümüş ve eski akçeyi mühürsüz alıp gidemeyeceğinin, bunları kaçırandan alınıp darphâneye teslim edileceğinin ve her bir dirhemi karşılığında iki akçe verileceğinin ve buna mani olmaya çalışanların cezalandırılacağı ilan edilmesi,

2- Dubrovnik'te halkı Müslüman olmayan vilayetlere giden yolcuların yüklerinin aranması üzerindeki eski akçenin ve gümüşün alınması,

3- Tüccar ve yolcuların bulunduğu kervansarayların aranacağı, mühürsüz gümüş ve eski akçe bulunanlardan alınıp yerine her bir dirhemi karşılığında iki akçe verileceği, kimsenin eski akçe ile ticaret yapamayacağı, yeni akçe ile ticaret yapılması gerektiği, bunun aksinin yapanların bulunup cezalandırılacağı,

4- Madenlerde kullanılan çarklarla çıkarılan gümüş madenleri kaydedilip, ayrıştırılmak üzere kâlhâneye getirilmesi, burada ayrıştırılmasına dair izin verilene kadar mühürlü olarak muhafaza edilmesi,

5- Madenlerde öşür kesileceği için çark ve kâl edilirken darphanede istihdâm edilenler, emanetçi memur ya da özel girişimci işletmeciler bulunmaksızın madenlerin işletilmemesi,

6- Maden çalışanlarının işlenmemiş gümüşü kimseye vermemesi, işlenmek ve tebdil edilmek üzere getirilen gümüşün 200 dirheme kadar olan kısmının alınması, 200 dirhem üzerindeki gümüşün alınmaması,

7- Kimde gümüş ve eski akçe olduğu anlaşılırsa, bunların mühürlenip darphaneye gönderilmesi

⁴⁰ Rhoads Murphey, "Erken İmparatorluk Çağında Osmanlı Ekonomisi", *Osmanlı Dünyası içinde*, düz. Christine Woodhead, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, 63.

⁴¹ İnalçık, *Fatih Devri*, 64.

⁴² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 1*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992, 553.

8- Kimde kalp akçe bulunursa kadı ve subaşına götürülmesi, onların denetiminden sonra bu kişilerin asılması ve paranın hazineye kaydedilmesi,

9- Hiç kimsenin maden ocaklarının işletilmesine mani olmaması, maden ocaklarına eşkıya ve ilgisiz kimselerin girmesinin ve saldırmasının engellenmesi...

Fatih Sultan Mehmet döneminde çıkarılan kanûnlardan örnek olarak zikrettiğimiz bu kanunlar değişen zaman, genişleyen topraklar ve artan ihtiyaçlara binaen II. Bayezid ve I. Süleyman (1520-1566) döneminde de genişletilmiş şekilde yeniden çıkarılmıştır. Kanunî devrinde Nova Berde'de basılmış akçelerden günümüze kadar ulaşanlar olmuştur. 1520 yılında; bir yüzünde Sultan "Süleyman bin Selim Şah", diğer yüzünde ise "Azze nasrahû darb Nova Berda" yazan 0,72 gr. ağırlığında gümüş akçeler basılmıştır. Aynı sene içinde aynı yazılar yazılmış olan 0,66 gr. ağırlığında gümüş akçeler⁴³ de basılmıştır.

Osmanlı Devleti, madenleri savunma sanayinde hammadde olarak kullanmış olmakla birlikte gümüş madenlerini ağırlıkla para basımında kullanmıştır. Diğer yandan ağırlıkla Venedik'le olmak üzere gümüş darlığı olmayan dönemlerde ham gümüş ticareti de yapılmıştır. II. Mehmed, 1455 yılında Venedik ile yaptığı anlaşmada ithal olunan sikke ve külçe halinde gümüşü gümrükten muaf tutuyordu.⁴⁴

Gümüş kaçakçılığı, kalpazanlık ve eşkıyalık faaliyetlerinin yanında ham gümüşün maliyetinin ucuz olduğu zamanlarda bazı kişiler Batı'dan gümüş parayı getirip Osmanlı İmparatorluğu'nda satmışlardır. Batıda ucuz para alıp Osmanlı ülkelerinde fazlaya satmak suretiyle elde edilen kâr birçok tüccarı bu faaliyete çekiyordu.⁴⁵ Neticede uzun bir süre ucuz Amerikan gümüşü Avrupa'ya akmış, oradan da muhtelif vasıtalarla Osmanlı İmparatorluğu'na ve Uzak Doğu'ya gitmişti. Amerika gümüşü, yeni yöntemlerle ve ucuz maliyetle elde edilmiş olduğu için Osmanlı madencilik sektörünü de olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı Sultanları tahta çıkarken dolaşımdaki sikkeler piyasadan çekilip yeni Sultanın adına tekrar basılırdı. Bunun yanında ekonomik sorunları gidermek ve ek gelir elde etmek için akçe tağşişine başvurulurdu. II. Murad döneminde de akçenin ayarı

⁴³ İbrahim Artuk, *Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılmış Sikkeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 2000, 69-70.

⁴⁴ Halil İncelik, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", *Bellekten* 15, sy. 60 (1951): 652-653.

⁴⁵ İncelik, *İktisadî Vaziyet*, 658.

düşürülmüş, hatta akçenin ayarının düşürülmesi Buçuktepe isyanına sebep olmuştur. Buçuktepe isyanı dolayısıyla II. Mehmed, 1446 yılında tahttan çekilmiş ve II. Murad tekrar tahta çıkmıştı. II. Mehmed, 1451'de nihai olarak tahta çıktıktan sonra iktidarı döneminde muhtelif tarihlerde tağşişe başvurmuştu. 1470'te (875) kesilmesine karar verdiği yeni akçe dolayısıyla, darphanelere getirilecek eski akçe ve öteki külçe gümüşleri akçeye çevirme tarifesini yayımlayan darphane hükmündeki rakamlar şöyleydi: Bursa, İstanbul, Ayasluğ, Konya ve Amasya darphanelerine getirilen gümüşlerin her 100 dirhemine (320 gramına) 285, Siroz darphanesinde 283, Nova Berde darphanesinde 281 akçe bedel ödenecekti. Gümüşler sikkelenirken her yüz dirhemden (320 gramdan) 330 akçe kesilecek şekilde bir ölçü tutulacaktı. Bu değişimde hazine, 100 dirhem gümüş için 330 yerine ortalama 281 akçe verdiği için devletin kazancı 49 akçeyi buluyordu ki bu %17-18'e denk geliyordu.⁴⁶

Nova Berde, Üsküp, Sofya, Vidin ve Yenipazar Darphânesi'nde görev alanların iltizamlarını gösteren 9 Şubat 1548 tarihli bir iltizam defterinde *sahibi ayar*⁴⁷ olan İskender'in on akçe yövmiye karşılığında görev yaptığı ancak hacca gitmek için görevinden istifa ettiği, onun yerine yine on akçe yövmiye karşılığında Hacı Ali isimli kişi mültezim olan Darphâne Emmini Sinan tarafından atanmıştır.⁴⁸ Diğer yandan Maden Nazırı Hasan Bey'e yazılan 10 Şubat 1552 tarihli bir belgede Nova Berde daphâne kâtibi Ali Jejene madenine beş akçe yövmiye ile diğer kâtib Hasan ise 8 akçe yövmiye ile kalhâne kâtibi olan Mustafa ise 15 akçe ile görevlendirilmesi ve maden mültezimliğinin 100.000 akçe karşılığında üç yıllığına o esnada mültezim olan Abdülkerim ve önceki mültezim Murad isimli şahıslara verilmesi arz edilmiştir.⁴⁹ Diğer yandan 15 Temmuz 1623 tarihli bir vesikada, Nova Berde mukataasının Tımışvar Beylerbeyi (sabık) Mustafa Paşa'nın uhdesindeki Üsküp ve Kratova mukaatasına bağlı olduğu ve bakiye kalan 4.071 akçelik gelirden 4.015 akçesi hazineye tevdi olunduğu kayıtlıdır.⁵⁰

Nova Berde'de Kalpazanlık

Nova Berde'nin mühim bir gümüş üretim merkezi olmasının yanında gümüşün sikkeye tahvil edildiği bir darphânesinin olması burayı eşkıya, kalpazan ve kötü niyetli

⁴⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2017, 612.

⁴⁷ Sahib-i ayar isimli görevli teknik işlerden ve sikkelerin ayar ve ağırlıklarının devletin koyduğu standartlara uyup uymadığından sorumluydu. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi*, 71.

⁴⁸ 29/12/954/9 Şubat 1548 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 21960, 11.

⁴⁹ H. 14 Safer 959/14 Şubat 1552, BOA, MAD, nr. 21960, 11.

⁵⁰ 17 Ramazan 1032/15 Temmuz 1623, BOA, Ali Emiri Mustafa I, (AE. SMST. I.), nr. 1/16.

darphâne çalışanları için cazibe merkezi yapmıştır. Nova Berde'nin yanında diğer gümüş üretim merkezlerinde de ayarı düşük kalp akçe basımı gibi benzer hadiseler yaşanmıştır. Üsküp kâdısına 17 Eylül 1564 tarihli yazılan bir hüküm de; Üsküp, Bursa, Srebreniçe ve Novaberde Darbhâneleri'nin altın ve akçaları kalp çıktığından *sâhib-i ayâr* isimli görevlilerin hapsedilip numune olarak bir miktar altın ve gümüş akçe ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.⁵¹

Bunun gibi birçok olay olmakla birlikte piyasadan sikke toplayıp ayarı düşük yeni sikkeler basarak gayrimeşrû kazanç elde eden kalpazanlar dolaşıma sahte paralar sokmuşlardır. 26 Aralık 1564 tarihinde Nova Berde kadısına yazılan bir başka hükümde; Maden Nazırı Süleyman ve ve darphânedeki çalışan 24 usta işçinin ve saraydan gelen Sinan Çavuş ile birlikte meclise gelip “Nova Berde ve Üsküp ve sâir darbhânelerde kalp akçe işleyen kalpazanların çoğaldığını, suçun kendilerine isnâd edildiğini, bu kişilerin yakalanınca suçlarını inkâr ettiğini, bunları kimsenin görmediği, delillerin saklandığını vb. birçok husustan muzdarip olduklarını ve bu duruma çözüm bulunmasını talep etmişlerdir. Akabinde ise darphânedeki basılan akçeleri taklit eden kalpazanların yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.⁵²

Nova Berde'de kalpazanlık faaliyetlerinin yoğun olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yehûdî isimli bir kalpazan 1565 yılında tanıdığı kalpazanları itiraf etmişti: Novaberde'de Şehremîni olan Beğ-oğlu(?) Priştineli Mustafâ ve Viranya kasabasında sâkin Hüseyin ve Kara Ferhâd ve Arnavud Pervâne Ağa ve İstanbullu Sarrâf Hurrem ve Toğrayıcı-oğlu Alî Bâlî ve Tazî Hüseyin ve Darbhâne üstâdlarından dizdâr âdemi Mehmed ve Bâzârbaşı yeni müslümân Pervâne nâm kimesne ile Masko Sali⁵³ ve Kirelû nâm karyede sâkin Seyfî Hâce ve nefsi-i Novaberde'de sâkin olan Kuyumcu Hasan ve Toyca Mûsâ'nun birâderi Mustafâ ile Nova veled-i Markı'nun ve Dervîş Çelebî'nün kulu adına Hurrem, Nâzır kulu diğer Hurrem ve Monago nâm karyede sâkin Nikola Demürce ve Şandergola Kuyumcu ve Yani Demirci⁵⁴ isimli kimseler isimleri zikredilen bazı kalpazanlardır. Sahte paraların ya da züüf akçelerin zaman zaman darphânedeki basılmış olması bazı darphâne çalışanlarının bu suçlara karıştığını

⁵¹Varıcak, bi'z-zât darb-hâneye varup ale'l-gafle sâhib-i ayârun kat' itdüği altun ve akçadan birer mikdârın nümüne için ele getirüp mezbûri habsle çavuşuma koşup mu'accelen Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesin. 10 Safer 972/17 Eylül 1564, BOA, 6 Numaralı Mühimme Defteri, (MD 6), Hüküm nr: 140, 97.

⁵²22 Cumâde'l-ülâ, 972/26 Aralık 1564, BOA, MD 6, Hüküm nr: 508, 240-241.

⁵³29 Cumâde'l-evvel 972/2 Ocak 1565, BOA, MD 6, Hüküm nr: 559, 319.

⁵⁴23 Şa'bân, 972/26 Mart 1565, BOA, MD 6, Hüküm nr: 924, 64.

göstermektedir. Diğer yandan züüf akçe basan bazı kalpazanlar zaman zaman para bastıkları şahsi eşyalarıyla birlikte yakalanmışlardır.

Osmanlılarda halkın züüf akçenin yanında külçe halinde gümüş taşıması da yasaklanmıştır. Gümüşün yurtdışına çıkarılması da yasak olup devlet, sıkı bir saha denetimi yapmıştır. Öyle ki gümüş arayıcı diye tasvir edilen kişilerin kaçak gümüş ve züüf akçe yakaladıkları kayıtlara geçmiştir. Nova Berde, Blasnice ve Üsküp kadılarında yazılan 1 Aralık 1579 tarihli bir hükümde, Gümüş arayıcı Ali'nin kalpazanları bildirmesi istenmiştir.⁵⁵ Osmanlı idaresinin “gümüş arayıcıları” adında “muhtemel” bir kolluk kuvvetinin olması gümüş kaçakçılığının özel bir soruşturma ve koğuşturmaya tabi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Başka bir hükümde ise, Nova Berde madeninde kalp akçe kesildiği haber verilmekle ansızın darphanenin ve ilgili kişilerin basılıp bulunan akçe ve gümüşlerin mühürlenip Dersaadet'e gönderilmesi emredilmiştir.⁵⁷

Nova Berde Madencilerinin Askerî Faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda madenlerde görevli olarak çalışanların birçoğu, askeri taifeden olup sefer zamanları muhtelif görevler ifa etmek üzere çağırılırlardı. Askeri sınıftan olanlar, müsellemler, yörükler, topçular, sipahiler, madenciler madenlerde çalışanları oluştururken; voyvodalar, zabitler, martoloslar, subaşları, bölükbaşları ve sekbanlar madenlerin korunmasında görev almışlardır.⁵⁸ Kuşatmalarda en az topçular kadar önemli vazifeler gören lağımçıların sayısı daha fazla idi. Bunların sayıları askeri gereksinimlere göre değişmekteydi, özellikle büyük seferler ve kuşatmalar öncesinde sayıları yetersiz olduğu taktirde, imparatorluğun madencilik merkezlerinde bulunan madenciler bu iş için çağrılmaktaydılar. II. Mehmed, 1453 yılında Kostantinapolis'in surları altında lağım kazacak olanların işlerinde yeterince ehliyetli olmadıklarını anladığı zaman, Sırbistan'daki Nova Berde'den profesyonel madenciler getirtmek zorunda kalmıştı.⁵⁹

Lağımçıları, kale muhasaralarında görev almakla birlikte Nova Berde'nin madencileri, bazı kuşatmalarda kale surlarını yıkmak amacıyla bazen seferberde görevlendirilmişlerdir. 7 Haziran 1566 tarihli bir hükümde; Novaberde, Kratova,

⁵⁵ 11 Şevval 967/1 Aralık 1579, BOA, 39 Numaralı Mühimme Defteri (MD 39), Hüküm nr: 43.

⁵⁶ Erdem Saka, “Anadolu ve Rumeli Gümüş Madenleri (1453-1789)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6, sy. 2, (2019): 1074.

⁵⁷ 1 Zilhicce 987/19 Ocak 1580, BOA, MD 39, Hüküm nr: 262.

⁵⁸ Murat Turan, “Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 50.

⁵⁹ Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 67.

Srebreniçe, Vulçitrın, Blasençe ve Zaplana kadılarına daha önce gönderilen hükümde; her kazadan sefer için hendek kazıcı ve lağımçı gönderilmesinin emredildiği, ancak şimdiye kadar kimsenin gelmediği, emir gereği her kazadan âcilen hendek kazıcı ve lağımçı tedârik edilip bölükbaşlarıyla Ordu-yı Hümâyun'a gönderilmesi; aksi takdirde ihmali görülenlerin cezalandırılacağı⁶⁰ beyan edilmekle birlikte Nova Berde dışındaki birçok madenci de sefere çağrılmıştır. Nova Berde'de bir kısım “gayrimüslim sipâhîler”, 1459-1460 yıllarında maden kuyularının suyunu çekmek için iltizama girmişlerdir.⁶¹

Nova Berde'de Eşkîyalık

Nova Berde madenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun en muazzam madenlerinden ve iktisadî açıdan hayat damarlarından biri olduğu için düşman unsurlarının ve eşkıyaların saldırılarına sıklıkla maruz kalmakla birlikte buna dair birçok kayıt mevcuttur. İskenderiye ve Hersek beylerine yazılan 4 Mart 1572 tarihli yazılan başka bir hükümde; Nova Berde kazasının Gilan köyünde Süleyman adlı haraççıyı yaralayan, iki oğlunu ve dokuz hizmetçisini öldüren, ondaki devlet malını ve onun şahsi eşyalarını yağmalayan eşkıyalardan 24 kişinin sancaklarda olduğu ve bu işi teftiş etmeye memur edilen İvranya kadısı ve nazırı Piri ve Mehmed çavuş tarafından istenilince bu kişilerin yakalanıp gönderilmeleri⁶² emredilmiştir.

Diğer yandan Nova Berde'de gümüş madeni arama faaliyetleri sürekli devam etmiş, modern terminoloji ile tasavvur edersek sondaj ve kazı çalışmaları sonunda işletmeye değer gümüş rezervi tespit edildiğinde yeni kuyular açılmıştır. Nova Berde ve sair yerler kadılarına yazılan 18 Şubat 1588 tarihli bir hükümde; eşkıyayı tedip için sabıka maden nazırı olan Pir Mehmet vefat edince yine eşkıyanın başkaldırdığını ve hala nazır olan Said Çavuş'un eşkıya tedibine tayin olunmasını bildirdiğini beyan etmiştir.⁶³ Ancak bunlardan bazı kaçakçıların tespit edildiği de olmuştur. Rumeli valisi Ayas Paşa'ya yazılan 24 Ağustos 1762 tarihli bir hüküm de; Vulçitrın Sancağı'nda Kapanik ve Nova Berde nahiyelerinde gümüş madeni zuhur eylediği ve bazı zorbaların bu gümüşü dışarıya sattıkları bildirildiğinden bir miktar numune gönderilmesi

⁶⁰ 19 Zilkâde 973/7 Haziran 1566, BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri, (MD 5), Hüküm nr: 1820, 286.

⁶¹ Halil İnalçık, “XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi 1 içinde*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018, 109.

⁶² 18 Şevval 979/4 Mart 1572, BOA, 10 Numaralı Mühimme Defteri (MD 10), Hüküm nr: 247.

⁶³ 20 Rebiyülevvel 996/18 Şubat 1588, BOA, 62 Numaralı Mühimme Defteri, (MD 62), Hüküm nr: 446.

emredilmiştir.⁶⁴ Öyle görünüyor ki Nova Berde madenleri kısa vadede dahi kazanç sağlayacak kıymet-i hakikiyesi yüksek cevherlere malik olduğu için eşkıyalar ocak açmaya dahi teşebbüs etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sınırlara yakın maden bölgeleri zaman zaman düşman unsurlar tarafından istilâya uğramış, bölge halkları çeşitli sıkıntılara düşmüş, bu süreçte devletin içinde bulunduğu zaafiyetleri eşkıyalar da fırsata çevirmiştir. 29 Mart 1695 tarihli bir belgede; Kefere istilâsı ve eşkıya saldırılarından dolayı ahalisinin bir kısmı esir, bir kısmı şehit olan ve evleri yakılıp yıkılan hayvanları sürülüp götürülen Priştine, Vulçitrın, Nova Berde, Yanova ve Morova halklarından *tekâlif-i emriyye* talep edilmemesine dair *ulema*'nın olumlu kanaati⁶⁵ alınmıştır. Anlaşılacağı üzere Osmanlılar sadece madenlerde çalışanları vergiden muaf tutmamış, işgale ve eşkıyalığa maruz kalan yörelerin halklarının zararını tazmin etmek amacıyla onları da geçici bir süreyle vergiden muaf tutmuştur. Demek ki Osmanlılar, erken dönemlerde halkının her türlü zararını tazmin ederek sosyal devlet anlayışını tesis etmişlerdir.

Nova Berde Gümüş Madenlerinden Kurşun Tedariği

En büyük kurşun tedarikçileri İmparatorluğun gümüş madenleriydi. Balkanlar'da esaslı kurşun cevherlerine sahip olan madencilik merkezleri Srebreniçe ile Olovo'da (Saraybosna'nın kuzeyinde) ve bazı küçük madenci köyleri ile Banyaluka'da bulunmaktaydı. Sırbistan'da Rudnik, Nova Berde, Kratova, ve Kuçanya'da bolca kurşun cevheri bulunmaktaydı. Ayrıca Sidrekapsi'nde de kurşun çıkarılmaktaydı.⁶⁶

Nova Berde gümüş madenlerinden tedarik edilen kurşun madenleri Osmanlılarda sosyal ve mukaddes mekânların donatımında ve tezyin edilmesinde de kullanılmıştır. Üsküp, Kratova, Nova Berde, Piriştine, Vulçitrın, İrvanya, İştıp ve Köprülü kadılarına yazılan 25 Ağustos 1573 tarihli bir hükümde, Veziriazam Mehmed Paşa'nın yaptığı hayrata 6.000 kantar kurşun lazım olduğu, kurşunun mevcut yerlerden narh üzere alınıp Selanik'e gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁷ Nova Berde kadısına 1588 yılında yazılan bir hükümde ise İstanbul'da inşa edilecek bir cami için bin beş yüz kantar kurşun gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁸ Görüleceği üzere gümüş madenleri bakır,

⁶⁴ 3 Muharrem 1176/24 Ağustos 1762, BOA, Cevdet Darphane, (C.DRB), nr. 61/3010.

⁶⁵ 13 Şaban 1106/29 Mart 1695, BOA, Ali Emiri, Sultan Ahmed II, (AE. SAMD II.), nr. 5/455.

⁶⁶ Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 229-230.

⁶⁷ 26 Rebiyülahir 981/25 Ağustos 1573, BOA, 22 Numaralı Mühimme Defteri, (MD 22), Hüküm nr: 560.

⁶⁸ 04 Rebiyülahir 996/3Mart 1588, BOA, MD 62, Hüküm nr: 424.

demir ve altın gibi madenler ile birlikte Osmanlı iktisadî ve içtimaî hayatında oldukça müessir cevherlerdendir.

Ayrıca kayıtlarda ham kurşunun genellikle Selanik'ten Anadolu ve İstanbul'a nakledildiği mevcut olmakla birlikte Balkan gümüşünün genellikle karayoluyla Selanik'e, oradan da deniz yoluyla İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Osmanlılar, münferit olarak kurşun ticareti yapan tüccarlardan kurşun satın almışlardır. Selanik beğine ve kâdısına yazılan 2 Mart 1568 tarihli hükümde; Ma'den Emîni olan David isimli Yahûdî'den seksen bin akçalık kurşun alıp getirip Selanik'de navlun ile gemiye koyup Antakya'ya gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁹ Selânik kadısına yazılan 3 Temmuz 1560 tarihli bir başka hüküm de ise; Silifke iskelesine gönderilecek kurşun olup Mısır gemileriyle gönderilmesi emredilmiştir.⁷⁰ Diğer yandan Osmanlı Devleti'nde kaleler madenlerin stok ve tedarik merkezleridir. Top, top mermisi ve findık diye tabir edilen tüfek mermilerinin hammaddesi olan kalay, bakır, demir ve kurşun gibi madenler kalelerde stokta tutulurdu.

Maden Bölgesi	Mukataa Değeri	Yılı
Üsküp	4.695.915	1584
Zaplana	4.600.000	1603
Sidrekapısı	3.690.000	1585
Demirhisar	1.710.000	1589
Lofça-Berkofça	1.633.000	?
Pravişte	851.182	1590
Srebrenice	848.105	1558
Trepçe	333.333	1583
Rudnik	233.333	1585

⁶⁹ 3 Ramazan 975/2 Mart 1568, BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri, (MD 7), Hüküm nr: 962, 462.

⁷⁰ 9 Şevval 967/3 Temmuz 1560, BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri (MD 3), Hüküm nr: 1302, 577.

Novaberde	216.666	1585
-----------	---------	------

*Gümüş Madeni Mukataalarının Yıllık Gelirleri*⁷¹

Nova Berde, XV-XVI. yüzyıllardaki iktisadî canlılığını XVII. yüzyılda kaybetmiş ve yüzyılın sonunda tamamen âtıl duruma düşmüştür. En büyük ve en mühim şehirlerden olan Novaberde; Amerika'dan gelen bol ve ucuz gümüş, madencilik teknolojisinde geri kalmışlık, Osmanlı-Avusturya savaşları ve kara veba salgını dolayısıyla XVII. yüzyılın sonlarında tamamen yıkılmıştır.⁷²

⁷¹ Mustafa Altunbay, "Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010, 23.

⁷² Rızaj, *Novaberde*, 556.

Sonuç

Nova Berde gümüş madenleri XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî açıdan hayat damarlarından birini teşkil etmiştir. Nove Berde aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli gümüş madenlerindendir. Nova Berde'de madencilik faaliyetlerine bağlı olarak malî ve askerî alanda birçok kurum teşekkül etmiş olmakla birlikte madencilik faaliyetleri birçok kişinin istihdâmına vesile olmuştur. Nova Berde gümüş madenlerinin geliri 1460 yıllarından XVI. yüzyılın başlarına kadar tedrici olarak artarken XVI. yüzyılın başlarından itibaren ise tedrici olarak azalmıştır. Diğer yandan Osmanlı madenciliğinin yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ile müsavi olmakla birlikte madenciliğin devletin inkişâfı ile ne derece alakalı olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu kanaat devlet açısından önemli bir gelir kaynağı teşkil eden Nova Berde gümüş madenleri içinde geçerlidir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, (BOA).

Mühimme Defterleri (MD).

3,5,6,7,10,22,39,62.

Ali Emiri (AE).

Ahmed II, (AE. SAMD II.), nr. 5/455.

Mustafa I, (AE. SMST. I.), nr. 1/16.

Cevdet Darphane, (C.DRB), nr. 61/3010.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 21960.

Kronikler, Seyahatnameler ve Araştırma-İnceleme Eserler

AGOSTON, G., *Barut, Top ve Tüfek*, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınları, 2006.

AKDAĞ, M., *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3.bs., 2015.

AKGÜNDÜZ, A., “*Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*”, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 1*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992.

..... “*Osmanlı Hukukuna Giriş ve II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*”, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 2*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992.

ALTUNBAY, M., “*Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.

ANHEGGER, R. ve İNALCIK, H., *Kanûnnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956.

ARTUK, İ., *Kanunî Sultan Süleyman Adına Basılmış Sikkeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 2000.

AYDÜZ, S., *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

BARKAN, Ö. L., *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

CEZAR, M., *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

ÇAKIR, B., *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

ÇELEBİ, E., *Seyahatnâme 2*, haz. S. A. Karaman, 5. Kitap, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

GODWIN, G., *Yeniçeriler*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 5. bs., 2011.

İNALCIK, H., “Ortaçağ’da Para Politikası ve Para Değerli Maden İlişkisi”, *Makaleler I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.

..... *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954.

..... “Rumeli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35: 232-235, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

..... *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

..... *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi I*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

..... “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle”, *Belleten* 35, sy. 60, (1951): 629-684.

ANDREASYAN, H. D., *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1974.

KRİTOVULOS, M., *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., 2018.

KOÇ, Ü., “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıl Ortalarına Değişen Gümüş Arzı ve Yansımaları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy. 27, (2009): 269-286.

KÜTÜKOĞLU, M. S., *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

MİLES, G. C., “The Islamic Coins”, *The Athenian Agora* 9, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens Yayınları, 1962.

MURPHEY, R., *Osmanlı Dünyası*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.

MÜNECCİMBAŞI, A., *Müneccimbaşı Tarihi*, 1, haz. İsmail Erünsal, Konya: Kervan Yayınları, 1975.

NEŞRİ, M., *Kitâb-ı Cihan-nümâ 2*, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altan Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

PAMUK, Ş., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

..... *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 7. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

RIZAJ, S., “1569-70 Yıl Mufassal Defterine Göre Maden Şehri Novaberde”, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Türk Tarihi 2*, İstanbul (1989): 553-556.

..... “Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darphanelerine Dair Mukataalar (XV/XVII yy)”, *Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler I*, İstanbul, (1973): 244-253.

SAKA, E., “Anadolu ve Rumeli Gümüş Madenleri (1453-1789)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 6, sy. 2 (2019): 1060-1084.

TANSEL, S., *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, 4. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

TIZLAK, F., *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

TURAN, M., “Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 47-63, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.